

Paul Schnabel

Een column om mee te beginnen

'Abortus stond aan het begin van mijn leven. Nou ja, van mijn werkende leven. Ik raakte in 1969 als student betrokken bij de organisatie van abortusreizen naar Engeland, waar abortus toen sinds kort al wel legaal was. Al snel openden ook in Nederland de eerste abortusklinieken hun deuren en ik werd hun huissocioloog. 'Ik leg abortus uit aan aborteurs,' zei ik als weer eens een dokter vroeg wat ik eigenlijk kwam doen. Niet alleen aan aborteurs trouwens, maar ook aan de feministen van toen, de politici, de journalisten. Wat zat er achter de beslissing om een abortus te laten 'plegen', zoals we toen nog gecriminaliseerd zeiden? Waarom was er geen anticonceptie gebruikt of hoe kon die mislukken? Wat maakte abortus plotseling zo'n belangrijk maatschappelijk en politiek thema?

Ik leerde al heel snel een paar lessen voor de rest van mijn wetenschappelijke leven. Eén: met eenvoudige methoden kun je snel heel interessante en goed bruikbare feiten aan het licht brengen. Twee: niets mooiers dan met die feiten af te kunnen rekenen met vooroordelen. Drie: iedereen gelooft dat de feiten ook feiten zijn en geen verzinsels van een doctorandus op zoek naar roem. Vier: iedereen wil het verhaal achter de feiten horen. Vijf: de feiten en het verhaal brengen rationaliteit in de wereld. Ze geven zin en maken de dingen anders en veranderbaar. Maar, en dat is punt zes, je moet het verhaal wel zelf vertellen en niet één keer, maar vaak. Wat ik trouwens onderweg ook nog leerde was dat vrouwen erg oneerlijk werden behandeld. Mijn wereldbeeld veranderde toen ik met mijn vragenlijstjes ongewenst zwangere leeftijdgenootjes moest gaan vragen waarom ze eigenlijk abortus wilden.

Sociologie als een nuttig yak. Een ambacht als het om de feiten gaat, een wetenschap als moet worden uitgelegd waarom mensen de wereld zo ingewikkeld gemaakt hebben, dat ze meer slachtoffer dan dader zijn geworden. Van Piet Thoenes heb ik geleerd dat sociologie geschiedenis is, maar ook toekomst. De utopie, het scenario, de trend, het plan mogen een plekje vinden in het 'gereedschappenkistje', zoals hij het noemde, van de socioloog. Hij was er ook van overtuigd dat de sociologie, in ieder geval de socioloog, een maatschappelijke opdracht had. Hij durfde nog te denken in termen van een elite met een opdracht: het leveren van een bijdrage aan de voorbereiding en de inrichting van een betere samenleving en maatschappij. Beter was rationeler, democratischer, verlichter. Dat betekende voor hem deelname aan het debat, deelname aan de politiek en deelname aan het beleid. Ralf Dahrendorf legde ooit de Amerikaanse samenleving uit als *die angewandte Aufklärung*, de Verlichting in praktijk. Ik denk dat Thoenes zo naar de sociologie keek.

Ik werd in 1970 assistent bij Thoenes en hielp hem met zijn colleges geschiedenis van de sociologie, die vooral *Ideengeschichte* waren. Zelf moest ik werkgroepen geven over 'De sterke staat' en over het begrip 'Klasse'. Empirie kwam er niet aan te pas, er werd niet zelf onderzoek gedaan en er werd ook geen onderzoek gebruikt. Dat beviel me niet en daar bood mijn tweede assistentschap uitkomst, ditmaal bij Reinhard Wippler voor wie theorie en empirie ten nauwste met elkaar verbonden waren. Althans in theorie, want empirie kwam er uiteindelijk bij hemzelf nauwelijks aan te pas. In kerkelijke termen was Thoenes de oude en wijze pastor – zo zag hij er al jong ook uit – met iets teveel begrip voor de zwakheden van zijn gemeente, en Wippler de strenge theoloog – hij werd steeds meer Savonarola – die waakte over de zuiverheid van de leer. De een leefde tussen gelijken, de andere voor het gelijk. Samen werden ze daar niet gelukkig van en de scholenstrijd in de jaren daarna heeft hele generaties sociologen verdeeld gehouden.

De grote mannensociologie van Thoenes leerde me dat iedereen zijn eigen verhaal heeft en mag hebben, de grote boekensociologie van Wippler bracht me bij degene bij wie in de moderne sociologie beide lijnen het mooist en het moeilijkst bij elkaar kwamen: Niklas Luhmann. Van hem leerde ik drie dingen. Eén: alles kan sociologisch bekeken worden. Twee: de sociologische visie moet verrassend zijn en dus nieuwe inzichten, nieuwe informatie en nieuwe handelingsmogelijkheden opleveren in gebieden die zelf juist niets met sociologie te maken hebben. Drie: sociologie is niet alleen wat sociologen maken, maar als het goed is, is wel alles wat sociologen maken ook sociologie. Wat ik van hem niet heb willen leren, is dit alles ook zo opschrijven dat bijna niemand het meer kan begrijpen. Hij sprak minder moeilijk dan hij schreef, maar hij bleef wat *Der Spiegel* hem al dertig jaar geleden noemde: een *Geheimtip* in de Duitse sociologie. Een socioloog die ook aan sociologen niet uit te leggen was.

Sociologie is geen praktijk, geen vak en geen beroep, laat staan een professie. Het is een manier van kijken of beter nog een manier van in het licht zetten van een maatschappelijk verschijnsel, waardoor het beter gezien en begrepen kan worden. Sociologie verbindt zich ook graag en gemakkelijk met een object – godsdienst, kunst, arbeid, recht, gezondheid, wonen, gezin – en de socioloog moet dan ook over een behoorlijke kennis van dat objectgebied beschikken. Zijn rol is om het object zichzelf beter te laten kennen. De sociologie heeft een meta-karakter, het is een werkelijkheid met de werkelijkheid als onderwerp. Zo kan ook de sociologie zelf weer aan de sociologie worden uitgelegd.

De filosofen hebben, zeker in Nederland, het terrein van het maatschappelijk debat en het publieke commentaar vrijwel verlaten. Buiten hun ivoren toren slaat alleen nog *Filosofie Magazine* een brug over de slotgracht, maar de deuren van het kasteel blijven gesloten en de hongerige intellectueel wordt met een aalmoes afgescheept. De psychologen wonen in een naburig kasteel, met ramen die alleen uitzien op de eigen binnenplaats. Buiten, op het voorplein, mogen de praktische broeders hun therapeuti-

sche, diagnostische en adviserende werk doen. Helemaal buiten de poorten ligt de jaarmarkt van het tijdschrift *Psychologie*. Het is er druk, maar de academische aristocratie van het kasteel mengt zich niet graag onder het volk. Wat hogerop ligt het klooster van de theologen, groot, maar in verval. Onderling verliezen de theologen zich in een debat, dat zij ook zelf steeds minder interessant vinden. In de naburige zalen blijven hun junioren, de verzamelde ethici, steeds maar vragen stellen, waar al zo lang antwoorden verwacht worden.

Sociologen, aanverwante sociale wetenschappers en historici hebben in het publieke debat in belangrijke mate de taken van filosofen en theologen overgenomen. Dat is in de praktijk overigens meer een kwestie van sociologische visie dan van theorie, en minder van empirie dan van statistiek. Het is misschien inderdaad minder een kwestie van sociologie dan van sociologen. Een eigen forum voor de popularisering van hun kennis en het populisme van hun kennis hebben ze niet. De krant, het commentaar, de beschouwing, de analyse en de column zijn de media en de methodieken waar ze zich van bedienen om hun psychotherapie van de samenleving te kunnen bedrijven. Hun spreekuur is een praatuur: de socioloog legt uit en geeft zin. Aan iedereen die het horen wil en die bereid is te accepteren dat *mutatis mutandis* sociaal geldt wat Freud al over zijn psychologie zei: Copernicus leerde ons dat we niet het centrum van het heelal zijn, Darwin dat we niet uniek geschapen zijn en ik dat we geen baas in onze eigen geest zijn. De sociologie tenslotte leert ons dat onze samenleving ons meer maakt dan wij de samenleving maken. In het verlengde daarvan past de mooie uitspraak van Johan Goudsblom in zijn bundel *Reserves* (1998): 'Egocentrisme, etnocentrisme, ideologie, sociologie – vier vormen van oriëntatie in de samenleving, opeenvolgende stadia van onthechting, distantie'. Distantie moet bij de sociologie horen, sociologen mogen betrokkenheid tonen. Dat maakt hen tot columnisten. Soms.'

Het eigene van de column

Is dit niet meer een klein essay dan een wat groot uitgevallen column? Misschien wel, maar dan springen van de weeromstuit toch juist de karakteristieken van de column weer in het oog. Er wordt niet ingeleid, de lezer wordt meteen meegenomen in de tekst. Dat wordt nog versterkt door de vanzelfsprekende manier waarop het persoonlijke gegeneraliseerd wordt en het algemene ook weer heel persoonlijk kan worden. Ingewikkelde zaken worden versimpeld en verscherpt, soms tot in het karikaturale en absurde toe. Een column moet iets ontregelends hebben, een onverwacht beeld, een niet politiek correcte visie, een nooit gemaakte vergelijking. Dat kan leuk zijn, maar ook verontwaardiging oproepen. Allebei is goed, een column moet verrassen en wil verschil maken. Een column hoeft niet een pointe te hebben, maar wel een thema. Eén thema bij voorkeur en als het goed is, treedt daar een onverwachte wending in op. Uiteraard moet dat allemaal gebeuren in niet veel meer dan 1000 woorden en niet veel minder dan 75 zinnen.

Mijn column voldoet wel aan de meeste van die kenmerken, die ook eisen zijn. Wat meer naar een essay tendeert, is de keuze voor een lastig en nogal abstract onderwerp. Ik wil daar ook meer over zeggen dan in een column zou passen. Zeker niet alleen van alles poneren, maar het nodige ook met enige zorg beargumenteren. In een column hoeft dat allemaal niet. De associatie en de intuïtie staan daar hoger in aanzien.

Een column is ook de columnist. Je kunt eigenlijk niet een keertje een column schrijven. Columns hebben eenheid van plaats, tijd en handeling nodig. Zoveel woorden op een vaste plek in een vaste regelmaat en dat gedurende een langere tijd. In de Wetenschapsbijlage van *NRC-Handelsblad* schrijf ik één keer per maand mijn column, maar wel al bijna twintig jaar. Daarom denkt iedereen ook dat het elke week is. Je kunt erover twisten of het wel echt een column is. Het gaat altijd om de bespreking van een recent proefschrift, maar in de loop van de tijd is dat wel een steeds persoonlijker verhaal geworden. Geleidelijk minder een boekbespreking en meer een ontboezeming naar aanleiding van een boek. In het Financieele Dagblad heb ik sinds ruim drie jaar afwisselend met Anton Zijderveld elke twee weken een column. Het thema is vrij, maar de verwachting is wel dat vooral de sociale actualiteit aan bod komt. Graag in niet meer dan 900 woorden.

De socioloog-columnist

Er is geen onderzoek naar gedaan, maar ik heb wel de indruk dat sociologen vaak gevraagd worden als columnist. Jacques van Doorn, Christien Brinkgreve, Abram de Swaan, Jolande Withuis, Godfried Engbersen, Kees Schuyt, Anton Zijderveld, Marcel van Dam, Pim Fortuijn, en dat zijn ze zeker nog niet allemaal. De meeste zijn te typeren als generalisten, vertegenwoordigers van wat vroeger de 'algemene sociologie' werd genoemd. Van hen wordt geen al te vakmatig-specialistische aanpak verwacht, maar ook geen 'cursiefje'. Het schrijven van leuke, persoonlijk getinte stukjes is echt een vak apart. Van socioloog-columnisten wordt een 'plaatsing' en 'duiding' van maatschappelijke gebeurtenissen en ontwikkelingen verwacht. Wat ingewikkeld is, moet worden uitgewikkeld. De kunst is dan om dat niet op een toon van collega's onder elkaar te doen (dan komt het er trouwens meestal niet van), maar de gewone krantenlezer een gevoel van herkenning te geven. De *Aha-Erlebnis* van wat hij wist zonder het bewust te weten of van het betere inzicht dat hem juist op heel andere gedachten weet te brengen. De socioloog-columnist moet er dan voor oppassen niet in de rol van politiek commentator te stappen of de geheime schrijver van het hoofdartikel te worden. Tegelijkertijd is hij toch ook niet de wetenschapsjournalist voor de gamma-vakken. De kunst is om op een sociologische manier een nieuwe en boeiende interpretatie te geven van samenhangen en ontwikkelingen die er op het eerste gezicht uitzien als afzonderlijke nieuwsberichten.

Daar ligt wel de oorsprong van de sociologie, maar sociologen worden er niet per definitie voor opgeleid. Integendeel, de academisering en de 'scientisering' van de sociologie vervreemden sociologen vaak juist van

de samenleving. Anders dan journalisten zijn sociologen ook niet erg geneigd ergens direct op af te gaan en de protagonisten op het toneel van het nieuws meteen te ondervragen of zelfs maar gewoon te blijven kijken wat er gebeurt. Al beschreven en gedrukt papier wordt als een meer geldige bron van kennis gezien – er wordt veel geciteerd en overgeschreven – en getallen en maten staan garant voor betrouwbaarheid. Dat laat maatschappelijk een ruimte over, die mede gevuld wordt door de 'natuurlijke' sociologen onder de journalisten en columnisten. Henk Hofland, Bas Heijne en Gerard van Westerloo zijn daar jaloersmakende voorbeelden van.

Columnisten zijn als observator ook altijd commentator. De sociologie zelf is minstens ten dele te beschouwen als een commentaarwetenschap, een kritische begeleider van wat er in de samenleving en bij de overheid gebeurt. Voor de socioloog-columnist leidt dat in sommige gevallen tot een dubbele hermeneutische paradox. Hij is dan niet alleen zelf deel van wat hij bespreekt, maar verandert de sociale werkelijkheid ook door wat hij erover zegt. In de Nederlandse sociologie is men daar zelf maar al te zeer mee vertrouwd. De Jan Blokker-reflex is daar inmiddels als een zelfwaarschuwingssysteem ingebouwd. Het is simpelweg het antwoord op de vraag of wat als wetenschap wordt afgescheiden meer is dan een banaliteit. Dat een columnist zo'n grote invloed kan hebben, heeft natuurlijk niet alleen te maken met de kracht van zijn argumenten. Minstens zo belangrijk is de prominente plaats in een prominente krant. Jacques van Doorn schrijft in *HP/De Tijd* niet anders dan hij vroeger in de *NRC* deed, maar een column in de *NRC* heeft een veel grotere invloed op de publieke opinie. Er wordt meer gewicht aan toegekend en hij wordt meer gelezen door de opinieleiders. Dat laatste is essentieel. De opkomst als politicus van iemand als Pim Fortuijn was met name een verrassing, omdat hij als columnist in *Elsevier* zonder invloed was gebleven op de opinieleiders in dit land. Omgekeerd geniet een politiek commentator als Kees Lunshof ook groot gezag bij wie verder weinig op heeft met zijn krant, *De Telegraaf*.

Sociologische onderwerpen

Is er een aanpak of thematiek waardoor sociologen zich als columnist onderscheiden? Nog niet zo lang geleden zou men bij hen zeker een links-progressieve oriëntatie vermoed hebben, maar als dat toen al niet juist was (Fortuijn is hier wel het meest duidelijke voorbeeld van het tegendeel), dan is dat nu zeker niet meer het geval. Wel is de geneigdheid gebleven de 'enlightenment' functie van de sociologie serieus te nemen en ook de hoop – niet het vertrouwen – dat de rationaliteit van het betere inzicht ook tot meer rationaliteit in het handelen zal leiden. Thema's die je veel tegen komt in de columns van sociologen zijn sociologisch ook weer zeer herkenbaar: vraagstukken van macht en ongelijkheid (en dus ook van conflict en emancipatie), van cultuur en instituties (en dus ook van historiciteit en normativiteit), van cohesie en anomie (en dus ook van processen van in- en uitsluiting), van groepen en organisaties (en dus ook van media en massa).

De keuze voor dit soort thema's gebeurt niet bewust. Sociologen zijn gesocialiseerd in het geven van aandacht aan juist dit soort vraagstukken. Het gebeurt dus vanzelf en pas in vergelijking met econoom-columnnisten (Frank Kalshoven, Flip de Kam) of psycholoog-columnnisten (René Diekstra, Bram Buunk) worden de verschillen in accent duidelijk. Accenten inderdaad, want de verdeling van de aandacht loopt niet parallel met de overigens toch altijd al vage scheidslijnen tussen de verschillende disciplines. Uiteindelijk wordt iemand niet als columnist gevraagd, omdat hij econoom, socioloog of psycholoog is, maar omdat hij een econoom, socioloog of psycholoog is die wat heeft te vertellen en dat bovendien ook nog in kort bestek kan doen op een manier die lezers eerder zal aantrekken dan afstoten. Het bezit van een zekere status in het eigen vakgebied is zeker een noodzakelijke, maar allerminst een voldoende voorwaarde om als academicus een beetje succesvol columnist te kunnen worden. Juist wie status heeft in het eigen vakgebied, moet een zekere roldistantie aandurven en niet bang zijn om de 'nuance' – een mooi woord om angst voor kritiek te verhullen – even te vergeten. Met moeders van de porseleinkast kan de krant zijn kolommen niet vullen.

Het is met schrijven als met zingen: iedereen kan het, maar in heel weinig gevallen zullen anderen dan de meest liefhebbende naasten er aan blootgesteld willen worden. Een columnist moet in klein bestek sprekend en aansprekend kunnen schrijven, en dat niet één keer, maar vele malen. Hij moet dus ook voldoende stof hebben en de nodige discipline om op het commando van de agenda te kunnen leveren. Het nodige zelfvertrouwen ook om niet iedere keer de zekerheid te willen hebben dat het heel goed is. Zonder al dat gaat het niet, maar als columnist blijf je toch niet, als je niet bij het medium past of geen eigen publiek weet te krijgen. Columnnisten worden gezien, columns moeten dus gelezen worden. Als dat niet gebeurt, is er wel een kolom gevuld, maar komt de columnist niet tot leven.

Kan en mag het wel?

Tenslotte, moet een columnist, die niet alleen stukjes schrijft, maar ook wetenschapper is, zich rechtvaardigen voor zijn werk als columnist? Van welke soort ook, columnnisten zijn geen ongevraagde stukken-schrijvers, die moeten hopen dat hun werk interessant en goed genoeg gevonden wordt om te plaatsen. Columnnisten worden gevraagd, omdat wat ze kunnen maken interessant en goed genoeg is om een vaste plaats voor in te ruimen. Zij zijn (veel)gevraagd op een markt van te veel aanbieders. In termen van marktwerking is een mooiere positie nauwelijks denkbaar. Iedere noodzaak van verdere rechtvaardiging vervalt daarmee: de markt kiest voor een bepaalde persoon en niet voor een bepaalde wetenschap of een universiteit.

Wie socioloog of econoom is en een voetbalcolumn in het sportkatern schrijft, heeft het gemakkelijker dan wie als columnist glossen bij de eigen wetenschap schrijft. De vrijheid van de columnist kan dan niet zo ver gaan dat hij bijvoorbeeld onderzoeksresultaten anders kan voorstellen

dan ze zijn. De persoonlijke vrijheid van de columnist zou dan in conflict komen met de even persoonlijke geloofwaardigheid van de wetenschapper. Dat loopt voor beide rollen slecht af en daarmee ook voor de persoon zelf. Die is zijn integriteit kwijt. Dat is dan zijn einde als publiek persoon, zowel voor het front van het wetenschappelijke als van het maatschappelijke forum.

Het gaat in de column uiteindelijk om de persoon, in ieder geval om het publieke beeld dat daarvan bestaat. Dat wordt gesymboliseerd door de foto, die veel columns tegenwoordig standaard begeleidt. Het persoonlijke karakter van de column wordt daardoor nog versterkt, maar tegelijkertijd verhoogt het ook de herkenning van de auteur en de mogelijkheid tot identificatie bij de lezer. Omgekeerd is het ook voor een wetenschapper een bijzondere ervaring als columnist gelezen en besproken te worden op een zoveel persoonlijker en directere manier dan in reactie op een wetenschappelijke publicatie gebruikelijk is. Het is echt een verschil. De wetenschapper wil de resultaten van zijn onderzoek gepubliceerd zien, de columnist wil zijn gedachten gelezen en besproken weten. Het is allebei leuk.